

**Transformation of the Concept «Refugee» in Ukrainian
and German Linguocultures
(Case Study of Psycholinguistic Analysis)**

**Трансформація поняття «біженець»
в українській та німецькій мовах
(приклад психолінгвістичного аналізу)**

Andrianna Milio
Postgraduate student

Андріанна Мільо
аспірант

E-mail: anrianna1972@gmail.com

*National Academy of Security
Service of Ukraine*
✉ 22, M. Maksymovycha Str.,
Kyiv, Ukraine, 03022

*Національна академія
Служби безпеки України*
✉ вул. М. Максимовича, 22,
м. Київ, Україна, 03022

Original manuscript received October 5, 2017

Revised manuscript accepted March 2, 2018

ABSTRACT

This paper focuses on the study of discursive transformations of the notion of REFUGEE in comparison with the data of Ukrainian and German lexicographic sources. By means of psycholinguistic analysis, the article aims at specifying the changes in the semantic composition of «refugee/Flüchtling» lexemes, which are caused by the latest discursive social and political practices.

The psycholinguistic analysis consisted of two parts – lexicographic analysis and the receptive experiment, which allowed for the comparison of the lexicographic (historically formed) meaning of «refugee/Flüchtling» lexemes with their psycholinguistic (discursive semantic modifications caused by social and political events of the 21st century) meaning. Lexicographic meaning is understood as the dictionary definition, whereas psycholinguistic meaning – as the interpretation of experimental data, allowing you to specify the meanings associated with the word in the minds of native speakers of the languages studied.

Comparison of lexicographic meanings and those obtained during the receptive experiment showed a number of significant differences: in the minds of native speakers, unlike lexicographic sources, the reasons for refugeeism (fear of becoming

victims of persecution, natural disaster, catastrophes, life threats) are detailed; semantic components identified by means of the receptive experiment are more emotionally coloured (search of safety, free labour, spiritual causes of refugeeism, discrimination); in the minds of native speakers etymological meanings reappear ('the one in need of protection', 'the one who has lost everything', 'fugitive / exile'); the receptive experiment contributed to the elicitation of social causes of refugeeism represented in native speakers' minds (hunger, unemployment, privation, low standard of living, poverty, economic crisis); the receptive experiment made it possible to elaborate external circumstances predetermining refugeeism (war, terror, external aggression, occupation, dictatorship, violence, conflicts).

Psycholinguistic meaning of «refugee/Flüchtling» lexemes turned out to be much closer to the native speakers' linguistic consciousness than lexicographic one, although it is possible to admit that in any experiments, there are always semantic components that are not actualized by certain interviewees during the experiments.

Keywords: psycholinguistic analysis, «refugee/Flüchtling», lexicographic analysis, seme analysis, receptive experiment.

Вступ

Визначення сутності поняття *БІЖЕНЕЦЬ* набуває в теперішній час особливої актуальності для України, що передбачає використання психолінгвістичного інструментарію для вирішення нагальних соціальних завдань.

До сутності поняття *БІЖЕНЕЦЬ* (нім. Flüchtling) зверталися науковці різних галузей знань, зокрема соціології та юриспруденції. Більшість сучасних наукових досліджень, присвячених аналізу міжнародно-правового статусу біженців, презентує переважно західну наукову думку (Л. Барнетт, М. Белл, Г. Борхельт, С. Вайдліх, Дж. Вернант, Р. Дженнінгс, С. Едмінстер, Т. Кларк, Дж. Макадам, К. Мусало, Р. Хансен та ін.). Останніми роками українські науковці теж зробили значний внесок у розробку норм міжнародного права щодо статусу біженців, а саме: М. Буроменський, С. Бритченко, О. Гончаренко, Д. Іванова, Т. Квашилава, О. Малиновська, В. Новік та ін. Напрямки міграції та спроби категоризації мігрантів досліджували такі науковці, як Л. Ази, А. Алексеєнок, О. Брайчевська, С. Єфимова, О. Комарова, Н. Марченко, А. Піскун, Ю. Римащенко, А. Ручко, В. Стешенко, А. Шлепаков; проблеми окремих груп мігрантів (депортованих, біженців, шукачів притулку) вивчено у роботах А. Габриеляна, В. Євтуха, А. Каблова, Є. Малиновської, Ю. Олефіра, С. Пирожкова; форми і методи соціальної роботи з біженцями та вимушеними переселенцями розглянуто у дисертаційних працях С. Астраханцевої, Н. Прокушевої; аналіз правових документів, що регулюють міграційні процеси в Україні, здійснено у дослідженнях С. Бритченка, Я. Кондратьєва, В. Новика, Т. Петрова, І. Прібиткової, В. Суботенко, О. Шамшура.

Лінгвістичні праці, в яких осмислюється поняття *БІЖЕНЕЦЬ*, малочисельні, хоча цей напрям досліджень набуває особливої актуальності в умовах глобалізації та сучасних реалій гібридної війни, було вивчено такі питання: поняття *БІЖЕНЕЦЬ* у німецьких медіатекстах та особливостей висвітлення проблеми біженців у німецьких ЗМІ (Мальцева, 2016); «мова ненависті» як технологія ведення гібридної війни у контексті військового конфлікту на Сході України й дискримінації переселенців (Прищепа, 2017); сутність поняття *БІЖЕНЕЦЬ* (нім. *Flüchtling*) у мовній свідомості носіїв німецької мови (Erpert, 1963; Böke, 1996; Schulze, 1987); вживання поняття *БІЖЕНЕЦЬ* у внутрішньополітичному дискурсі Німеччини (Wumman, 2012).

До застосування термінів «поняття», «значення», «лексикографічний, семантичний та психолінгвістичний аналіз» зверталися О. Ахманова, В. Звєгінцев, В. Карасик, А. Кубрякова, А. Вержбицька, С. Воркачов, З. Попова, Й. Стернін, А. Рудакова, Н. Слепіна та ін., в роботах яких знаходять своє відображення дослідження дискурсу у зв'язку з культурою народу, кореляції семантичного простору мови народу, що є інформаційною базою його свідомості, мислення й менталітету.

Мета статті – за допомогою психолінгвістичного аналізу визначити зміни значеннєвого складу лексем «*біженець/Flüchtling*», що зумовлені новітніми дискурсивними соціально-політичними практиками.

Методи та методика досліджень

В основу психолінгвістичного аналізу поняття *БІЖЕНЕЦЬ* покладено дослідження синхронних модифікацій семного складу лексем *біженець/Flüchtling* у порівнянні даних лексикографічних джерел та психолінгвістичного (рецептивного) експерименту.

Словникові дефініції містять ознаки, із яких утворюється слово, і забезпечують майже готовою інформацією про компонентний склад його значення. Семми однієї лексеми співвіднесені між собою як такі, що мають спільні і відмінні семи (Попова, Стернін, 2010: 65). Сема є елементарним компонентом значення, а також одиниці, що є компонентом семми, і відображує певні ознаки предмета чи об'єкта (Попова, Стернін, 2010: 48). Семний аналіз дозволив описати значення як сукупності сем (тобто компонента значення, який відображає окрему ознаку предмета номінації). Психолінгвістичний експеримент сприяв представленості змісту слова як психолінгвістичної реальності, виявленню таких семантичних компонентів, які не фіксуються іншими методами та прийомами семантичного аналізу. Лексикографічне і психолінгвістичне (психологічно реальне) значення відображають мовну свідомість носія мови – тобто, свідомість, яка відображена, зафіксована, актуалізована у

значеннях мовних знаків. Психолінгвістичне значення більш конкретне і визначене; це значення, яке реально функціонує у мовній свідомості носіїв мови, і яке виявляється і описується відповідно до результатів експерименту (Стерин, Рудакова, 2011: 13, 99, 100).

У цьому дослідженні під лексикографічним значенням розуміється словникове тлумачення, під психолінгвістичним – інтерпретація експериментальних даних, яка дозволяє визначити значення, пов'язані зі словом у свідомості носіїв мов, що досліджуються; під лексикографічним описом – логічно сформульований лексикографами мінімум ознак для розпізнавання слова, ядерні семи; під психолінгвістичним – сукупність семантичних компонентів, які виявлені і співставлені за допомогою експериментального прийому та розподілені за тематичними групами і відповідною яскравістю у мовній свідомості носіїв мови.

Лексикографічний аналіз лексем *біженець/Flüchtling* в українсько-та німецькомовних словниках дозволив визначити суттєві відмінності у тлумаченні актуального для сучасного глобального дискурсу поняття *БІЖЕНЕЦЬ*, психолінгвістичний – зафіксувати виникнення нових значень у мовній свідомості носіїв німецької та української мов, не представлених у лексикографічних джерелах.

Результати досліджень

Психолінгвістичний аналіз складався з двох етапів. На першому було зроблено семний аналіз за даними 8 україномовних, та 9 німецькомовних словників, на другому – проведено рецептивний експеримент щодо визначення поняття *БІЖЕНЕЦЬ* носіями української та німецької мов.

Найбільш показовими україномовними лексикографічними визначеннями були такі: «БІЖЕНЕЦЬ див. біженці, БІЖЕНЦІ, -ів, мн. (одн. біженець, -нця, ч.; біженка, -и, ж .) 1. Люди, що залишають місце свого проживання під час війни або стихійного лиха. 2. Люди, які внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками расової, національної належності тощо залишають місце свого проживання» (Бусел, 2005: 80); «Біженці та переміщені особи – категорії осіб, які після подій Другої світової війни були спеціально саме так визначені документами Організації Об'єднаних Націй. «Біженець» – це особа, яка покинула країну, громадянином якої вона є, чи попереднє звичне місце свого проживання, або особа, яка перебуває поза межами своєї країни чи звичного місця свого проживання і яка, незалежно від того, зберегла вона своє громадянство чи ні, стала жертвою нацистського чи ін. режимів, що брали участь у II світ. війні на боці гітлерівців, чи жертвою режимів, які допомагали Німеччині та її сателітам. Проблема біженців існувала і до II світ. війни, однак статус біженця не був

юридично оформленим. Біженцями вважалися і вважаються нині також особи, які опинилися поза межами країн походження чи постійного місця проживання з причин расового, релігійного або етнічного характеру чи внаслідок політичних переконань» (Литвин, 2003: 271).

У німецькомовному словнику «Duden» (Duden) щодо лексеми *Flüchtling* зафіксоване таке тлумачення: «Person, die aus politischen, religiösen, wirtschaftlichen oder ethnischen Gründen ihre Heimat eilig verlassen hat oder verlassen musste und dabei ihren Besitz zurückgelassen hat» – (переклад – наш, «особа, яка через політичні, релігійні, економічні чи етнічні причини поспішно покинула або вимушена покинути свою батьківщину, і при цьому залишила місце свого проживання»). Специфічними у німецькій лінгвокультурі є тлумачення у «Zielwörterbuch europäischer Rechtssprache» (Köbler, 2004): «Flüchtling ist der Mensch, der aus seiner jeweiligen Umgebung flieht. Er ist grundsätzlich Feind, kann aber als Gast aufgenommen werden» – (переклад – наш, «Біженець – це людина, яка втікає із свого певного місця проживання. Вона є за своєю сутністю ворогом, однак може бути прийнятою як гість (прибулець, приїжджий) та у «Goethe-Wörterbuch» (Goethe-Wörterbuch): 1) «im Krieg, bei politischer oder persönlicher Verfolgung; als Schutzbedürftiger, aber auch in negativer Akzentuierung als zurückweichender marodierender Soldat und Unheilbringer» – («під час війни, через політичні чи особисті переслідування; той, хто потребує захист, але також і в негативному акцентуванні як солдат-відступник, мародер та той, що приносить страждання (нещастя, зло); anthropomorphisierend von einem fliehenden Tier («антропоморфізований з літаючої тварини»); 2) «der besten privaten, wirtschaftlichen oder sozialen Verhältnissen Entweichende; einmal absolut in einer Selbstcharakterisierung Fausts (wohl Anspielung auf den unstat wandernden Ewigen Juden)» – («той, що зрікається найкращих особистих інтересів, економічних та соціальних благ; абсолютна характеристика особистості Фауста (в контексті «вічно блукаючого єврея»); für einen sozialen Renegaten («щодо соціального ренегата, відступника»).

У «Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart» (Adelung, 1793–1801) зафіксоване таке тлумачення: «1) Ein entflohener Mensch, so wohl in gutem Verstande, Exul. Als auch im Nachtheiligen. Die Flüchtlinge (Deserteurs) von der Armee aufhalten. 2) Ein flatterhafter, leichtsinniger Mensch» (переклад – наш; «1) утікач, у хорошому розумінні, вигнанець (протестанти-вигнанці із Богемії і Зальцбурга у 17–18 ст.). А також у негативному значенні: біженці (дезертири), які ухиляються від армії. 2) легковажна, непостійна (вітряна) людина»).

Проведений семний аналіз лексем *біженець/Flüchtling* на основі дефініцій із лексикографічних джерел (загалом – 17; україномовні: 1 –

(Бусел, 2005: 80); 2 – (Словник української мови, 1970: 179) – (Тлумачний словник української мови); 4 – (Яременко, Сліпушко, 2008: 104); 5 – (Енциклопедія історії України, 2003: 271); 6 – (Карасевич, Шачковська, 2016: 253); 7 – (Енциклопедичний словник з державного управління, 2010: 64–65); 8 – (Андреева, 2013: 216–217); німецькомовні: 9 – (Duden); 10 – (DWDS-Wörterbuch); 11 – (Köbler, 2004); 12 – (Goethe-Wörterbuch); 13 – (Wikiwörterbuch); 14 – Adelung, 1793–1801); 15 – (Online-Wortschatz-Informationssystem Deutsch); 16 – (Politik Lexikon für junge Leute); 17 – (Großes Wörterbuch der deutschen Sprache: Rechtschreibung), дав змогу виявити 55 значеннєвих компонентів даної лексеми і виділити їх за тематичними групами, що подані у таблиці 1.

Таблиця 1. Тематичні групи сем в українській та німецькій мовах

Тематичні групи сем	Укр. мова Словникові дефініції за номерама джерел	Кількість відповідей/%	Нім. мова Словникові дефініції за номерама джерел	Кількість відповідей/%
Людина/особа	1–8	52/86%	9–17	42/70%
особа, що залишає/ покидає (місце свого проживання)	1–5	12/20%	9, 11, 13, 15, 16, 17	6/10%
особа, що залишає/покидає: місце свого проживання	1–5	8/13%	9,11	6/10%
особа, що покидає/залишає/ втікає: під час/внаслідок певних подій	1–4	4/6%	12, 17	3/5%
особа, яка після подій Другої світової війни була спеціально визначена як біженець документами ООН	5	–	–	–

За допомогою семного аналізу лексем *біженець/Flüchtling* та відтворення на основі частотності фіксації її компонентів у лексикографічних джерелах (всього 55 компонентів), визначено спільні та відмінні семи в українській та німецькій мовах.

Спільні семи для української та німецької мов: `людина/особа, що залишає/покидає (місце свого проживання)`, `особа, що тікає/змушена тікати`, `особа, що покидає/залишає/втікає (місце свого проживання)`, `особа, що покидає/залишає/втікає (місце свого проживання під час/внаслідок певних подій)`, `внаслідок обґрунтованих побоювань стати

жертвою переслідувань за ознаками (через причини)`, `внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками расової належності`, `побоювання через релігію, віросповідання`, `побоювання через національну належність`, `побоювання через належність до певної соціальної групи`, `побоювання через політичні переконання`, `побоювання через причини етнічного характеру`, `утікач/ вигнанець (позит.)`.

Семний аналіз лексеми *біженець* в українсько- та німецькомовних словниках довів суттєві відмінності у тлумаченні актуального для сучасного глобального дискурсу поняття *БІЖЕНЕЦЬ*. Домінуючими в українській лінгвокультурі є семи, пов'язані, передусім, із визначенням міжнародного, правового та соціального статусу людей, які залишають місце свого проживання через побоювання з різних причин. Специфічною є сема `жертви нацистських чи інших режимів, що брали участь у II світовій війні на боці гітлерівців, чи які допомагали Німеччині та її сателітам`, яка відображає історію українського народу. Унікальними для німецької лінгвокультури є семи із негативною конотацією: `людина із нестійким, легковажним характером; безтурботна людина`, `солдат-відступник`, `мародер`, `той, що завдає страждань (нещастя, зло)`, `той, що зрікається особистих інтересів, економічних та соціальних благ`, `соціальний ренегат`, `дезертир, який ухиляється від армії`; а також, представлені у вигляді метафор, філософські характеристики людини: `антропоморфізований із літаючої тварини`, `характеристика Фауста (в контексті «вічно блукаючого єврея»)`.

Лексикографічний аналіз поняття *біженець* дозволив описати його значення на підставі словникових дефініцій, однак обмежив виявлення сем, які не входять у словникові тлумачення. Отже, лексикографічний аналіз словникових дефініцій – це суб'єктивно визначений мінімум ознак терміну, тому лексикографічне значення розглядається як сукупність основних, ядерних сем значення (Стерин, Рудакова, 2011: 99–100).

Психолінгвістичний аналіз семантики є набагато глибшим, він дозволив визначити значеннєві компоненти поняття *БІЖЕНЕЦЬ* у мовній свідомості носіїв української та німецької мов.

Проведений рецептивний експеримент полягав у наступному: у соціальній мережі Facebook носіям української (60 осіб) та німецької (60 осіб) мов було запропоновано дати визначення поняття *біженець/ Flüchtling* за конструкцією «Біженець – це.../ Flüchtling das ist... », отримані відповіді було розподілено за тематичними групами, які співпали з тими, що були виокремлені в результаті лексикографічного аналізу. Відмінності полягали у деталізації даних тематичних груп. Зокрема, значно розширилася тематична група «Причини біженства» (Таблиця 2).

Таблиця 2. Тематична група «Причини біженства»

Тематична група	Укр. мова Словникові дефініції за номерами джерел	Кількість відповідей/%	Нім. мова Словникові дефініції за номерами джерел	Кількість відповідей/%
особа, що покидає/залишає/ втікає: під час/внаслідок певних подій	1–4	4/6%	12, 17	3/5%
<i>під час війни</i>	1–4	22/36%	11, 16	26/43%
<i>терористичні атаки/ терор*</i>	–	3/5%	–	–
<i>евакуація</i>	–	1/1,6%	–	–
<i>збройний військовий (міжнародний/внутрішній) конфлікт</i>	–	3/5%	17	3/5%
<i>масові заворушення</i>	–	1/1,6%	–	–
під час стихійного лиха/ природні катастрофи	1–4	3/5%	–	4/6%
<i>кліматичні катаклізми</i>	–	1/1,6%	–	–
внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками (через причини:	1, 3, 5–8	16/26%	9, 12, 13, 16, 17	14/23%
расової належності	1, 3, 5–8	5/8%	16	3/5%
релігії, віросповідання	5–8	22/36%	9, 13, 16	4/6%
національної належності	1, 3, 6	4/6%	16	1/1,6%
громадянства (підданства)	6–8	2/3%	–	–
належності до певної соціальної групи	6–8	2/3%	16	–
політичних переконань	5–8	13/21%	9, 12, 13, 16, 17	12/20%
<i>ідеологічних переконань</i>	–	1/1,6%	–	–
етнічного характеру	5	–	9, 13	2/3%
через економічні причини	–	5/8%	9, 13	8/13%
<i>через соціальні проблеми (низький рівень життя, скрутне становище, безробіття, голод, злидні, нестатки)</i>	–	9/15%	17	16/26%
через особисті переслідування	–	2/3%	12	4/6%
через культурні причини	–	–	15	–
<i>через духовні причини</i>	–	1/1,6%	–	–

<i>через пригнічення особистості</i>	–	2/3%	–	–
<i>через страх бути ображеним владою</i>	–	1/1,6%	–	–
<i>диктатура</i>	–	1/1,6%	–	–
<i>дискримінація</i>	–	1/1,6%	–	–
<i>неспокій, горе, страждання</i>	–	–	–	4/6%
<i>із-за третьої сторони</i>	–	–	–	1/1,6%
<i>унаслідок зовнішніх обставин</i>	–	2/3%	–	4/6%
<i>унаслідок складних життєвих обставин</i>	–	1/1,6%	–	3/5%
<i>від безвихіддя у навколишньому світі</i>	–	–	–	2/3%
<i>через фізичну загрозу/ загрозу життю</i>	–	3/5%	16	4/6%
<i>через небезпечні/ надзвичайні обставини</i>	–	1/1,6%	–	5/8%
<i>через скоєний злочин</i>	–	–	–	1/1,6%
унаслідок зовнішньої агресії	7	4/6%	–	2/3%
<i>унаслідок окупації</i>	7	1/1,6%	–	–
<i>унаслідок іноземного панування</i>	7	–	–	–
<i>унаслідок масових порушень прав людини</i>	7	2/3%	–	1/1,6%
<i>насилля</i>	–	–	–	2/3%
<i>щоб жити в іншій країні/ знайти нову домівку</i>	–	2/3%	15	–
<i>намагається знайти країні економічні умови для життя</i>	–	1/1,6%	–	4/6%
<i>щоб знайти безпечну батьківщину/безпечне місце</i>	–	1/1,6%	–	6/10%
<i>щоб врятувати своє життя</i>	–	1/1,6%	–	2/3%
<i>азюль (право притулку)</i>	–	1/1,6%	–	–
<i>здебільшого не з власної волі</i>	–	2/3%	15	3/5%
<i>насилно вигнаний</i>	–	1/1,6%	–	2/3%
<i>тікає від чогось, в чому особисто не винний</i>	–	–	–	2/3%

*курсивом виділені нові, не зафіксовані у лексикографічних джерелах, семи.

Дослідження свідчить про те, що в актуальній мовній свідомості носіїв української та німецької мов кількість значенневих компонентів

лексеми *біженець* здебільшого співпадає з кількістю значень, поданих у лексикографічних джерелах. Так, переважна більшість лексикографічно зафіксованих значень лексики *біженець/Flüchtling* в українській та німецькій мовах знайшла психолінгвістичне підтвердження. З іншого боку, виявлено значну кількість сем, які не зафіксовані у словниках, зокрема в укр. мові: 'духовні причини', 'зміна генофонду нації', 'виродження національної мови', 'негативні наслідки у суспільстві', 'обмеження в'їзду з боку країн Європи та США', 'використання біженців як дешевої робочої сили' тощо; у нім. мові: 'расистське позначення', 'застаріле і негативне позначення', 'позначення із зменшувальною і оцінювальною конотацією', 'по відношенню до людини означає меншовартість і другорядність', натомість запропоновано вживання «*Geflüchtete*» («той, що втікає»). Співставлення лексикографічних значень і тих, що отримані під час рецептивного експерименту, продемонструвало низку суттєвих відмінностей:

1. У свідомості носіїв мов, на відміну від лексикографічних джерел, деталізуються причини біженства (страх стати жертвою переслідувань, стихійне лихо, кліматичні катастрофи, загроза життю).

2. Значеннєві компоненти, отримані за допомогою рецептивного експерименту більш емоційно окрашені (пошук безпеки, безкоштовна робоча сила, духовні причини біженців, дискримінація).

3. У свідомості носіїв мов відбувається відродження етимологічних значень ('той, хто потребує захист', 'той, хто все втратив', 'утікач/ вигнанець').

4. Рецептивний експеримент сприяв виявленню соціальних причин біженства, актуалізованих у свідомості носіїв мов (голод, безробіття, нестатки, низький рівень життя, злидні, економічна криза).

5. Рецептивний експеримент дозволив деталізувати зовнішні обставини, що зумовлюють біженство (війна, терор, зовнішня агресія, окупація, диктатура, насилля, конфлікти).

Психолінгвістичний опис значення лексики *біженець/Flüchtling* розкриває семантику як одиницю психологічно реальної свідомості носіїв української та німецької мов, включаючи велику семантичну периферію значення, семантичні компоненти лінгвокультурного змісту, які виявлені традиційними методами семантичного аналізу. Психолінгвістичне значення лексем *біженець/Flüchtling* набагато ближче до мовної свідомості носіїв мови, ніж лексикографічне, хоча можна допустити, що при будь-яких експериментах завжди залишаються семантичні компоненти, не актуалізовані конкретними опитуваними у проведених експериментах. Разом з тим, психолінгвістичне значення слова з повним обґрунтуванням можна розглядати як найбільш адекватну і достовірну модель системного значення слова, яка відображає реальність мовної свідомості носіїв мови.

Отже, лексикографічне значення поняття *біженець/Flüchtling* відтворює мовну свідомість носіїв української та німецької мов, тобто традицію, конкретне системне значення та картину світу, яка відображена та актуалізована у значеннях мовних знаків. Психолінгвістичне значення – це дискурсивні взаємозалежності змісту та соціально-політичних обставин, актуалізованих у свідомості носіїв мови.

Висновки

Аналіз словникових дефініцій досліджуваних лексем свідчить, з одного боку, про спільність фрагменту мовної та концептуальної картин світу українського та німецького народів, з іншого боку – про певні розбіжності у менталітеті народів. Домінуюча для українців ідея свободи і незалежності, непримиримості до утисків, викликає зневіру та супротив, і, як наслідок, призводить до біженства. Вислів канцлера Німеччини Ангели Меркель під час прес-конференції 31 серпня 2015 щодо міграційної кризи у Європі «*Wir haben so vieles geschafft – wir schaffen das!*» (*Ми багато чого зробили – ми осилимо і це*) став слоганом, так званим саунд-байтом «нової культури доброзичливості» (*neuen Willkommenskultur*), що є свідченням політкоректності та толерантності німців (*Wir schaffen das*).

Таким чином, психолінгвістичні причини зміни семного складу поняття *БІЖЕНЕЦЬ* (нім. *Flüchtling*) такі: а) люди, відчуваючи побоювання, залишають місце свого проживання під час війни; б) мобілізація сил людей під час кризових суспільно-політичних ситуацій та стихійних лих; в) переслідування за ознаками: політичних переконань, расової належності, релігії тощо. Сутність таких побоювань полягає в тому, що страх мобілізує сили людини для активної діяльності, допомагає запобігти помилок і зменшує ризик стати жертвою обставин, захищає, оскільки є надзвичайно сильною мотивацією для пошуку безпечного місця для існування, дозволяє людині моделювати свою майбутню поведінку. Наслідком страху є втеча та порятунк.

Отже, лінгвокультурну історію лексем *біженець/Flüchtling* не закінчено. Вбачаємо за доцільне продовжити дослідження, оскільки сучасні виклики суспільства та процеси глобалізації призводять до продукування нових понять та тлумачень сутності біженства.

Література

- Андреева О.М. Українська дипломатична енциклопедія : у 5 т. Харків : Фоліо, 2013. Т. 1. 526 с.
- Бусел В.Т. Великий тлумачний словник української мови. Ірпінь : Втф «Перун», 2005. 1728 с.
- Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. Київ : Наду, 2010. 820 с.

- Литвин В.М. Енциклопедія історії України / за ред. В.М. Литвина. Київ : Наукова Думка, 2003. Т. 1. 685 с.
- Левицький В. Семасіологія : монографія для молодих дослідників. Вінниця : Нова книга, 2012. 680 с.
- Мальцева Ю.А. Добро пожаловать в Германию? Особенности освещения проблемы беженцев в немецких СМИ. *Знак : проблемное поле медиаобразования*. 2016. № 1(18). С. 48–54.
- Мальцева Ю.А. Концепт «беженец» в немецких медиатекстах. *Знак: проблемное поле медиаобразования*. 2016. № 5(22). С. 29–43.
- Карасевич А.О. Політологічна енциклопедія : у 9 т. / уклад. А.О. Карасевич, Л.С. Шачковська. Умань : Фоп Жовтий О.О., 2016. Т. 1. 548 с.
- Прищеп Г. «Мова ненависті» як лінгвістичний маркер «гібридної війни». *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinhuistics*. 2017. Вип. 22(2). С. 98–112. doi: 10.5281/zenodo.1069546
- Слепіна Н.О. Концепт, поняття, слово, значення: теоретичні проблеми розмежування. *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinhuistics*. 2012. Вип. 11. С. 204–212.
- Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1. 799 с.
- Стернин И.А., Рудакова А.В. Психолінгвістическое значение слова и его описание. Воронеж: «Ламберт», 2011. 192 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publicacii/Psiholingvistika/Psiholingvisticheskoe_znachenie_slova_i_ego_opisanie_2011.pdf.
- Попова З., Стернин И. Лексическая система языка: внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания. Москва : Книжный дом «Либрокопи», 2010. 176 с.
- Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://eslovnuk.com/біженці>.
- Яременко В., Сліпушко О. Новий тлумачний словник : у 2 т. Київ : Аконт, 2008. Т. 1. 926 с.
- Adelung, J. (1793–1801). *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*. 2, vermehrte und verbesserte Ausgabe. Leipzig. Retrieved from <http://www.woerterbuchnetz.de/Adelung?lemma=fluechtling>
- Böke, K. (1996). Flüchtlinge und Vertriebene zwischen dem Recht auf die alte Heimat und der Eingliederung in die neue Heimat. Leitvokabeln der Flüchtlingspolitik. *De Gruyter : Politische Leitvokabeln in der Adenauer-Ära*, (pp. 131–210). Berlin; New York.
- Byman, P. (2012). *Die Verwendung des Begriffs Flüchtling im innerdeutschen politischen Diskurs im Jahr 1989*. Stockholm University. Retrieved from <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:503507/FULLTEXT01.pdf>
- Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache* (n.d.). Retrieved from <https://www.dwds.de/Duden.Rechtschreibung>. Retrieved from <http://www.duden.de/rechtschreibung/Wort>.
- Eppert, F. (1963). *Der politische und religiöse Flüchtling in seiner sprachlichen Beziehung im Deutschen*, (pp. 87–94). Diss. Köln.
- Goethe-Wörterbuch*. Retrieved from http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=GWB&mode=Vernetzung&lemid=JF02459#XJF02459
- Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache*. Retrieved from <https://www.dwds.de/wb/Fluechtling>
- Köbler, G. (2004). *Zielwörterbuch europäischer Rechtsgeschichte*. 4 Ausgabe, Arbeiten-zur-Rechts-und Sprachwissenschaft Verlag. Retrieved from <http://www.koeblergerhard.de/ZusammenfassendesWoerterbucheuropaeischerRechtsgeschichte.pdf>
- Online-Wortschatz-Informationssystem Deutsch*. Retrieved from <http://www.politik-lexikon.at/fluechtling>; <http://www.owid.de/artikel/7455>
- Politik Lexikon für junge Leute*. Retrieved from <http://www.politik-lexikon.at/fluechtling>
- Schulze, D. (1987). *Flüchtlinge und Vertriebene in der westdeutschen Nachkriegsgeschichte*. Hildesheim.
- Wikiwörterbuch*. Retrieved from <https://de.wiktionary.org/wiki/Flüchtling>
- Wir schaffen das*. Retrieved from https://de.wikipedia.org/wiki/Wir_schaffen_das

References

- Andreieva, O.M. (2013). *Ukrainska dyplomatychna enzyklopedia [Ukrainian Diplomatic Encyclopedia]* (Vols. 1–5). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Busel, V.T. (2005). *Velykyi tumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [The Large Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]*. Irpin: Vtf Perun [in Ukrainian].
- Surmin, Yu.V., Bakumenko, V.D., Mykhnenko, A.M., Kovbasiuk, Yu.V., Lytvyn, V.M., et al. (2010). *Enzyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic Dictionary of Public Administration]*. Kyiv: Nadu [in Ukrainian].
- Litvin, V.M. (2003). *Entsyklopedia istorii Ukrainy [Encyclopedia of History of Ukraine]*. (Vol. 1). Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Levycky, V. (2012). *Semasiologia: monohrafiia dlia molodykh doslidnykiv [Semasiology: the Monograph for Young Researchers]*. Vinnytsia: Nova knyha [in Ukrainian].
- Maltseva, Yu.A. (2016a). Dobro pozhalovat v Germaniu? Osobennosti osvshchenia problemy bezhtentsev v nemetskikh SMI [Welcome to Germany? The peculiarities of highlighting of the problem of refugees in German media]. *Znak: problemnoie pole mediaobrazovania – Sign: the problem field of media education*, 1(18), 48–54 [in Russian].
- Maltseva, Yu.A. (2016b). Kontsept «bezhenets» v nemetskikh mediatekstakh [The concept ‘refugee’ in the sphere of German mediatext]. *Znak: problemnoie pole mediaobrazovania – Sign: the problem field of media education*, 5(22), 29–43 [in Russian].
- Karasevych, A.O., & Shachkovska, L.S. (2016). *Politolohichna enzyklopedia [The Encyclopedia of Political Science]*. (Vols. 1–9). Uman: Fop Zhovtyi O.O. [in Ukrainian].
- Prishchepa, H. (2017). «Mova nenavysti» yak linhvistychnyi marker «hibrydnoi viiny» [«Language of hatred» as a linguistic marker of «hybrid war»]. *Psycholinhvistyka – Psycholinguistics*, 22(2), 98–112. doi: 10.5281/zenodo.1069546 [in Ukrainian].
- Sliepina, N. (2012). Kontsept, poniattia, slovo, znachennia: teoretychni problemy rozmezhuвання [Concept, notion, word, meaning: theoretical problems of differentiation]. *Psycholinhvistyka – Psycholinguistics*, 11, 204–212 [in Ukrainian].
- Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]* (1970). (Vols. 1–11). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Sternin, I.A., & Rudakova, A.V. (2011). *Psikholingvisticheskoe znachenie slova i ego opisaniie [Psycholinguistic meaning of the word and its description]*. Voronezh: Lambert. Retrieved from http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannyye_nauchnye_publicacii/Psiholingvistika/Psiholingvisticheskoe_znachenie_slova_i_ego_opisaniie_2011.pdf. [in Russian].
- Popova, Z., & Sternin, I. (2010). *Lexicheskaya sistema yazika: vnutrenniaya organizatsia, kategorialniy apparat i priyomy opisaniia [Lexical System of Language: Internal organization, categorical framework and study methods]*. Moscow: Knizhniy dom «Librokoi» [in Russian].
- Tumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]*. (n.d.). eslovnyk.com. Retrieved from <http://eslovnyk.com/біженці> [in Ukrainian].
- Yaremenko, V., & Slipushko, O. (2008) *Novyi tumachnyi slovnyk [New Explanatory Dictionary]*. (Vols. 1–2). Kyiv: Akonit [in Ukrainian].
- Adelung, J. (1793–1801). *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*. 2, vermehrte und verbesserte Ausgabe. Leipzig. Retrieved from <http://www.woerterbuchnetz.de/Adelung?lemma=fuechtling>
- Böke, K. (1996). Flüchtlinge und Vertriebene zwischen dem Recht auf die alte Heimat und der Eingliederung in die neue Heimat. Leitvokabeln der Flüchtlingspolitik. De Gruyter : *Politische Leitvokabeln in der Adenauer-Ära*, (pp. 131–210). Berlin; New York.
- Byman, P. (2012). *Die Verwendung des Begriffs Flüchtling im innerdeutschen politischen Diskurs im Jahr 1989*. Stockholm University. Retrieved from <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:503507/FULLTEXT01.pdf>
- Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache* (n.d.). Retrieved from <https://www.dwds.de>
- Duden. Rechtschreibung*. Retrieved from <http://www.duden.de/rechtschreibung/Wort>
- Eppert, F. (1963). *Der politische und religiöse Flüchtling in seiner sprachlichen Beziehung im Deutschen*, (pp. 87–94). Diss. Köln.

Goethe-Wörterbuch. Retrieved from http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=GWB&mode=Vernetzung&lemid=JF02459#XJF02459

Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache. Retrieved from <https://www.dwds.de/wb/Flüchtling>

Köbler, G. (2004). *Zielwörterbuch europäischer Rechtsgeschichte*. 4 Ausgabe, Arbeiten-zur-Rechts-und Sprachwissenschaft Verlag. Retrieved from <http://www.koeblergerhard.de/ZusammenfassendesWoerterbucheuropaeischerRechtsgeschichte.pdf>

Online-Wortschatz-Informationssystem Deutsch. Retrieved from <http://www.politik-lexikon.at/fluechtlng>; <http://www.owid.de/artikel/7455>

Politik Lexikon für junge Leute. Retrieved from <http://www.politik-lexikon.at/fluechtlng>
Schulze, D. (1987). *Flüchtlinge und Vertriebene in der westdeutschen Nachkriegsgeschichte*. Hildesheim.

Wikiwörterbuch. Retrieved from <https://de.wiktionary.org/wiki/Flüchtling>

Wir schaffen das. Retrieved from https://de.wikipedia.org/wiki/Wir_schaffen_das

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню дискурсивних трансформацій поняття БІЖЕНЕЦЬ у порівнянні з даними українсько- та німецькомовних лексикографічних джерел. Мета статті – за допомогою психолінгвістичного аналізу визначити зміни значеннєвого складу лексем «біженець/Flüchtling», що зумовлені новітніми дискурсивними соціально-політичними практиками.

Психолінгвістичний аналіз складався з двох частин – лексикографічною аналізу та рецептивного експерименту, які дозволили порівняти лексикографічне значення лексеми «біженець/Flüchtling» (історично сформоване) із психолінгвістичним (дискурсивними значеннєвими модифікаціями, зумовленими соціально-політичними подіями 21 століття). Під лексикографічним значенням розуміється словникове тлумачення, під психолінгвістичним – інтерпретація експериментальних даних, яка дозволяє визначити значення, пов'язані зі словом у свідомості носіїв мов, що досліджуються.

Співставлення лексикографічних значень і тих, що отримані під час рецептивного експерименту, продемонструвало низку суттєвих відмінностей: у свідомості носіїв мов, на відміну від лексикографічних джерел, деталізуються причини біженства (страх стати жертвою переслідувань, стихійне лихо, кліматичні катастрофи, загроза життю); значеннєві компоненти, отримані за допомогою рецептивного експерименту більш емоційно окрашені (пошук безпеки, безкоштовна робоча сила, духовні причини біженців, дискримінація); у свідомості носіїв мов відбувається відродження етимологічних значень ('той, хто потребує захист', 'той, хто все втратив', 'утікач/вигнанець'); рецептивний експеримент сприяв виявленню соціальних причин біженства, актуалізованих у свідомості носіїв мов (голод, безробіття, нестатки, низький рівень життя, злидні, економічна криза); рецептивний експеримент дозволив деталізувати зовнішні обставини, що зумовлюють біженство (війна, терор, зовнішня агресія, окупація, диктатура, насилля, конфлікти).

Психолінгвістичне значення лексем «біженець/Flüchtling» виявилось набагато ближчим до мовної свідомості носіїв мови, ніж лексикографічне, хоча можна допустити, що при будь-яких експериментах завжди залишаються семантичні компоненти, не актуалізовані конкретними опитуваними у проведених експериментах.

Ключові слова: психолінгвістичний аналіз, «біженець/Flüchtling», лексикографічний аналіз, семний аналіз, рецептивний експеримент.

Мильо Андрианна. Трансформация понятия «беженец» в украинской и немецкой лингвокультурах (пример психолингвистического анализа)

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена изучению дискурсивных трансформаций понятия БЕЖЕНЕЦ в сравнении с данными украинско- и немецкоязычных лексикографических источников. Цель статьи – с помощью психолингвистического анализа определить изменения смыслового состава лексем «беженец/Flüchtling», обусловленные новейшими дискурсивными социально-политическими практиками.

Психолингвистический анализ состоял из двух частей – лексикографического анализа и рецептивного эксперимента, которые разрешили сравнить лексикографическое значение лексемы «беженец/Flüchtling» (исторически сформированное) из психолингвистическим (дискурсивными смысловыми модификациями, обусловленные социально-политическими событиями 21 века). Под лексикографическим значением подразумевается словарное толкование, под психолингвистическим – интерпретация экспериментальных данных, способствующая определению значений, связанных со словом у сознании носителей исследуемых языков.

Сопоставление лексикографических значений и тех, которые получены с помощью рецептивного эксперимента, продемонстрировало ряд существенных отличий: в сознании носителей языка, в отличие от лексикографических источников, детализируются причины беженства (страх стать жертвой преследований, стихийное бедствие, климатические катастрофы, угроза жизни); смысловые компоненты, полученные с помощью рецептивного эксперимента окрашены более эмоционально (поиск безопасности, бесплатная рабочая сила, духовные причины беженцев, дискриминация); в сознании носителей языка происходит возрождение этимологических значений ('тот, кто нуждается в защите', 'тот, кто все потерял', 'беглец/изгнанник'); рецептивный эксперимент поспособствовал выявлению социальных причин беженства, актуализированных в сознании носителей языка (голод, безработица, недостатки, низкий жизненный уровень, нищета, экономический кризис); рецептивный эксперимент позволил детализировать внешние обстоятельства, которые обуславливают беженство (война, террор, внешняя агрессия, оккупация, диктатура, насилие, конфликты).

Психолингвистическое значение лексем «беженец/Flüchtling» оказалось намного ближе к языковому сознанию носителей языка, нежели лексикографическое, хотя можно допустить, что при каких-либо экспериментах всегда остаются семантические компоненты, не актуализированные конкретными опрашиваемыми у проводимых экспериментах.

Ключевые слова: психолингвистический анализ, «беженец/Flüchtling», лексикографический анализ, семный анализ, рецептивный эксперимент.